

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ГОРДІЄНКО В'ячеслав Володимирович

УДК 281.9 (477) "19"

**ПРАВОСЛАВНІ КОНФЕСІЇ В УКРАЇНІ ПЕРІОДУ
ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ
(вересень 1939 – вересень 1945 рр.)**

07.00.01 – Історія України

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі новітньої історії України історичного факультету Київського університету імені Тараса Шевченка.

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор
КОРОЛЬ Віктор Юхимович
професор кафедри новітньої історії України
Київського університету імені Тараса Шевченка.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
АНДРУСИШИН Богдан Іванович
декан соціально-гуманітарного факультету,
завідувач кафедри правознавства Національного
педагогічного університету імені М.П.Драгоманова;

кандидат історичних наук, доцент
МІНГАЗУТДІНОВ Олександр Федорович
професор кафедри історії для гуманітарних
факультетів Київського університету
імені Тараса Шевченка.

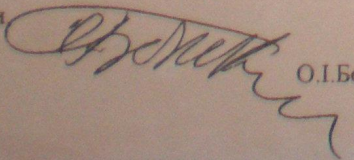
Провідна установа: Інститут історії України Національної Академії Наук
України, відділ історії культури українського народу.

Захист відбудеться " 18 " вересня 1999 р. о 10.00 год. на
засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.001.20 в Київському університеті
імені Тараса Шевченка (адреса: 252033, м.Київ, вул.Володимирська, 60,
ауд.349).

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Київського
університету імені Тараса Шевченка (м.Київ, вул.Володимирська, 58).

Автореферат розісланий " 14 " вересня 1999 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат історичних наук,
доцент

О.І.Божко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДИСЕРТАЦІЇ

Структура дисертації обумовлена метою і завданнями дослідження. Її
обсяг становить 189 сторінок. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів,
висновків, списку використаної літератури та джерел (12 сторінок, 180 назв).

Вступ. Актуальність дослідження. Відновлення повноцінного
духовного життя українського народу, його давніх традицій тісно пов'язане з
нормалізацією релігійного життя. Адже релігія та церква здавна відігравали
поважну роль в житті нашого народу. Після десятиліть гонінь на церкву, коли
природний її розвиток був перерваний, настала можливість зайняти церкві
належне їй місце в духовному житті суспільства. З огляду на це постає нагальна
необхідність вдосконалення стосунків між державою і церквою. Цьому сприяли
б глибокі, ґрунтовні знання про відносини між державою і православною
церквою в Україні, які мали місце в ХХ столітті, зокрема, в період другої
світової війни.

Релігійний фактор відігравав суттєву роль у роки війни, особливо в зоні
окупації. ґрунтовний аналіз умов і перебігу подій у релігійному житті України
цих років забезпечить всестороннє осмислення новітньої історії України, в тому
числі і період другої світової війни. Дослідження життєдіяльності православної
церкви дозволяє виявити зміст інших процесів, які відбувались у суспільному
житті окупованої України. Розв'язання наукової проблеми виникнення,
становлення і функціонування православних конфесій у роки війни створює
ґрунт для поглибленого дослідження духовного життя українського народу.
Окрім того, це сприятиме новому висвітленню соціальних, політичних,
ідеологічних аспектів тоталітарних режимів в Україні не тільки в роки війни, а
й в ХХ столітті.

Всебічний аналіз проблем по даній темі дослідження є внеском у наукову
розробку цілісної історіографії православної церкви в Україні, в якій її
історичний розвиток виступає як безперервний, складний, багатоетапний
процес.

Сучасне становище православ'я в Україні потребує конструктивного
досвіду з минулого, яким може стати досвід релігійно-церковного життя в роки
війни.

Нові цивілізовані стосунки між державою та церквою обумовлюють
використання величезного потенціалу церкви для розвитку духовності нашого
народу, залученню церкви до державотворчого та націотворчого процесу. Всі ці
фактори визначають актуальність даної роботи.

Об'єктом дослідження виступає православ'я в Україні, яке протягом
другої світової війни функціонувало у формі кількох православних інституцій:
Російська (Руська) православна церква, Автономна Православна Церква,
Українська Автокефальна Православна Церква та Румунська православна
церква. **Предметом** дослідження є еволюція релігійно-церковної політики
радянської держави впродовж 1939 – 1945 рр., динаміка змін у релігійній
політиці нацистів та румунів в окупованій Україні, а також процес становлення
та діяльності православних конфесій.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період другої світової війни – вересень 1939 – вересень 1945 рр., від подій, пов'язаних з приєднанням Західної України до СРСР, і до переможного завершення Великої Вітчизняної війни.

Територіальні межі дослідження охоплюють всі сучасні області України, за винятком Криму та Закарпатської області. Це викликано тим, що ці регіони були включені до складу УРСР після 1945 р.

Метою дисертаційного дослідження є комплексний аналіз релігійно-церковної політики радянської держави, нацистського та румунського окупаційного режимів, а також основних процесів, що відбувалися в церковно-православному житті України. Для досягнення поставленої мети автор передбачає вирішити такі завдання:

- виявити спільні риси та з'ясувати особливості в проведенні релігійної політики по відношенню до православної церкви в Україні радянською державою, німецьким та румунським окупаційними режимами;
- простежити за змінами форм релігійного життя в радянській Україні в умовах занепаду організаційних структур церкви напередодні Великої Вітчизняної війни;
- поглибити аналіз процесу становлення православних конфесій АПЦ та УАПЦ в умовах нацистської та румунської окупації України;
- уточнити роль нацистських властей у церковному розколі, міжцерковній боротьбі та наслідки цієї боротьби;
- вдосконалити періодизацію розвитку церковно-православного життя в умовах нацистської окупації;
- розкрити характер і особливості релігійно-церковного життя в Трансністрії;
- з'ясувати наслідки оформлення нового юридичного і соціального статусу Російської (Руської) православної церкви.

Методологічною основою даного дослідження є принципи об'єктивності та історизму. Методи дослідження були такими: проблемно-хронологічний, історичних паралелей або порівняльний, статистико-аналітичний.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що на основі залучення значної кількості архівних матеріалів, частина з яких вперше вводиться в науковий обіг, у вітчизняній історіографії вперше зроблена спроба комплексного аналізу стосунків з православною церквою в Україні тоталітарних режимів, що перебували на території країни в період другої світової війни.

В дослідженні здійснено аналіз релігійної політики радянської держави в Україні напередодні Великої Вітчизняної війни, виділено особливості її проведення на території радянської та Західної України. Дисертантом підкреслюється двоїстість релігійної політики радянського керівництва в цей період.

Автор дав поглиблену характеристику релігійного життя в умовах остаточного організаційного занепаду церкви. Виявив форми релігійного життя на різних рівнях. В дослідженні проаналізовано роль Спілки Войовничих Безбожників у боротьбі проти церкви напередодні Великої Вітчизняної війни. На відміну від попередніх робіт, присвячених даній темі, в даному дослідженні більш рельєфно виявлена динаміка змін в релігійній політиці нацистів в окупованій Україні.

Аналізуючи обстановку в релігійному житті України в роки окупації, автор виділяє декілька угруповань церковно-православних діячів. Кожне з угруповань мало власні погляди на церковне будівництво в Україні. В дослідженні показано, як що обставину активно використали окупанти, реалізуючи свою політику розколу православної церкви в Україні.

На відміну від попередніх досліджень, у даній роботі виявлено позицію Автономної церкви. Простежується політична, канонічна та особистісна мотивація дій архієреїв-автономістів.

Дисертант об'єктивно розглянув проблему відносин УАПЦ з українським підпіллям і УПА. В дослідженні проаналізовано причини і наслідки терору УПА проти духовенства Автономної церкви.

Новизна дослідження виявляється у висвітленні відбудови та функціонування православних монастирів. Визначено їх важливу роль у патріотичній діяльності церкви після визволення України від німецько-фашистських та румунських загарбників.

В роботі з'ясовано причини і наслідки боротьби Московської патріархії із залишками автокефалії у визволеній Україні, а також проаналізовано підготовчі заходи до ліквідації греко-католицької церкви.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що основні положення дисертації, висновки, фактичний матеріал можуть бути використані для написання наукових праць з історії України періоду другої світової війни, підготовці спецкурсів. Результати дослідження та матеріали, введені в науковий обіг, є важливими для релігієзнавців та філософів.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри новітньої історії України Київського університету імені Тараса Шевченка, були представлені на наукових конференціях: VII Міжнародний круглий стіл "Історія релігій в Україні" (Львів, 1997), Всеукраїнська науково-практична конференція "Ідея національної церкви в Україні" (Тернопіль, 1997), Всеукраїнська наукова конференція "Християнство і культура: історія, традиції, сучасність" (Полтава, 1997). Результати дослідження знайшли відображення в чотирьох статтях.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

Перший розділ “Історіографія та джерельна база” присвячено аналізу літератури та джерел з теми дисертаційного дослідження.

З проблематикою даного дослідження перетинаються праці цілої низки істориків та релігієзнавців.

Початок вивченню історії православної церкви в Україні в роки другої світової війни поклали дослідники з української діаспори: І.Власовський, Н.Теодорович, М.Рудницька, архієпископ Ніканор, О.Дублянський, Д.Бурко, І.Коровицький, О.Воронин, А.Жуковський, І.Губаржевський, О.Купранець та інші.¹

Українські історики сформулювали низку проблем з даної теми, більшість з яких їм вдалось розв'язати. І.Власовський у своїх публікаціях, найважливішою з яких є фундаментальна праця “Нарис історії Української Православної Церкви”, розглядає питання відносин православної церкви в Україні з радянським режимом, а також нацистську релігійну політику. Дослідник показав процес становлення Української Автокефальної Православної Церкви, міжцерковну боротьбу, спробував пояснити причини цієї боротьби.

Аналізу радянської релігійної політики в Західній Україні присвячено видання М.Рудницької “Західня Україна під більшовиками (І.Х.1939 – VI.1941)”. Автор вказала на суперечливість у відношенні радянських властей до церкви напередодні війни з Німечиною. Відсутність архівних джерел не дала можливості дослідниці пояснити причини виникнення нових тенденцій в релігійно-церковній політиці режиму.

Процес відродження церковно-православного життя в умовах нацистської окупації розглянуто в статті Д.Бурка “Відродження Української Церкви в 1941-43 роках”. Автор довів визначальну роль віруючих у цьому процесі. Хоча, слід відзначити, дослідник зосередив свою увагу тільки на становленні Української Автокефальної Православної Церкви, майже не аналізуючи позиції Автономної церкви.

Організаційне будівництво УАПЦ висвітлював у своїх статтях О.Дублянський. Зокрема, ним виявлені причини проведення Київського собору УАПЦ у травні-червні 1942 року і показано наслідки цього собору. Роль Автономної церкви в церковно-православному житті України в період окупації автором принижується.

¹ Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви. - В 4-х томах. - Т.4, ч.4 (XX ст.) - Торонто, 1976; Теодорович Н. Російська православна церква в Україні / Український збірник. - Вип.16. - Мюнхен, 1959; Рудницька М. Західня Україна під більшовиками (І.Х.1939 – VI.1941pp.) - Торонто, 1964; Є.Н.Чигиринський. Українська православна церква в 1941 – 1943 роках // Рідна Церква. - Новий Ульм. - 1956. - Ч.25. - С.6-8. - 1962. - Ч.50. - С.4-6.; Дублянський О. Київський Собор 1942 р. // Рідна Церква. - Новий Ульм. - 1962. - Ч.46. - С.5-6.; Бурко Д. Відродження Української Церкви в 1941-43 роках // Рідна Церква. - Новий Ульм. - 1963. - Ч.56. - С.6-7. - 1964. - Ч.57. - С.4-6.; Жуковський А. Українські землі під румунською окупацією в часи Другої світової війни: Північна Буковина, частина Бессарабії і Трансїстрія, 1941 – 1944 // Український історик. - 1987. - Ч.1-4. - С.83-96.; Коровицький І. Сорочаріччя відродження єпископату української православної церкви // Українське Православне Слово. - Бавди Брук. - 1982. - Ч.4. - С.13-17. - Ч.5. - С.5-8 та ін.

Про суперечності в лоні Автокефальної церкви писали історики діаспори І.Губаржевський та Б.Боцюрків.²

Окремі аспекти розвитку церковно-православного життя в Трансїстрії (адміністративно-територіальному утворенні на окупованих румунами Одеської та Миколаївській областях, та частині земель Молдавії) розробляв А.Жуковський. Однак, основну увагу в своїй статті “Українські землі під румунською окупацією в часи Другої світової війни: Північна Буковина, частина Бессарабії і Трансїстрія” автор приділив суспільно-політичним проблемам.

Автори з діаспори, попри своє прагнення об'єктивно висвітлити історію церкви в Україні в період другої світової війни, все ж у більшості випадків вдаються до одностороннього трактування суті подій. Не останньою причиною цього слід вважати те, що значна частина з них були очевидцями і учасниками подій церковного життя в роки війни.

Праці радянських авторів, які торкаються проблематики даного дослідження, можна розділити на дві частини. До першої частини відносяться праці, в яких досліджується феномен німецького фашизму, особливості нацистської держави та ідеологія нацизму. Друга група праць відноситься власне до історії православної церкви. Окремо слід виділити публікації представників духовенства та ієрархії РПЦ. Інші ж роботи носять яскраво виражений атеїстичний характер або присвячені розвінчанняю “українського буржуазного націоналізму” та його “представництв” – УАПЦ та УГКЦ.

Руйнівну роль нацистських окупантів по відношенню до православної церкви аналізує в своїй роботі “Трагические страницы истории церкви на оккупированной территории” архієпископ РПЦ Веніамін.³ У роки війни він був єпископом Автономної церкви. Незначний обсяг статті, а також офіційна позиція РПЦ, яку представляв архієрей, не дали йому можливості глибоко висвітлити підняті в роботі питання.

Архімандрит Іоан (Маслов) у статті “Вклад Русской Православной Церкви в победу над фашизмом” наводить приклади патріотизму православних священиків, який вони проявляли в роки війни. Священнослужитель дотримується точки зору своєї конфесії на події в житті церкви в період війни, яка полягала в тому, що УАПЦ і, до певної міри, АПЦ вважались “профашистськими”.⁴

Деякі роботи, присвячених проблемам історії церкви в Україні в роки війни, належать перу К.Дмитрука. Серед них “Свастика на сутанах”, “Кому служили і служать зрадники з так званої автокефалії”.⁵ Спираючись на деякі

² Губаржевський І. Заходи щодо поєднання українських православних юрисдикцій і наслідки їх. - Нью-Йорк, 1968; Bohdan R. Bociurkiw. Ukrainization Movements within the Russian Orthodox Church and Ukrainian Autokephalous Orthodox Church // Harvard Ukrainian Studies. - 1979. - 1980. - №2-4.

³ Веніамин (архієпископ Чебоксарський і Чувашський). Трагические страницы истории церкви на оккупированной территории. (Из воспоминаний очевидца) // Журнал Московской Патриархии. - 1975. - №7. - С.12-13.

⁴ Иоанн (Маслов). Вклад Русской Православной Церкви в победу над фашизмом // Журнал Московской Патриархии. - 1975. - №5. - С.39-43.

⁵ Дмитрук К. Свастика на сутанах. (Про реакційну діяльність уніатської та української автокефальної православної церков). - К.: Політвидав України, 1973; Дмитрук К. Кому служили і служать зрадники з так званої автокефалії. - К.: Знання, 1977.

зарубіжні публікації, окремі архівні матеріали та свідчення очевидців, К.Дмитрук доводить, що керівництво і УГКЦ, і УАПЦ тісно співпрацювало з абвером, гестапо, СД. Автор стверджував, що церква допомагала окупантам проводити експлуатацію, терор, переслідування євреїв тощо.

В роботі "Кому служили і служать зрадники з так званої автокефалії" автор безпосередньо торкається питання створення та діяльності УАПЦ у період війни, а також після її закінчення. Автор стверджує, що УАПЦ тісно співпрацювала не тільки з нацистським окупаційним режимом, а й з УПА та українським підпіллям. Таке твердження відповідало тодішній історичній установці – українські націоналісти та німецькі окупанти однаково ворожі для українського народу сили періоду війни. Незважаючи на те, що К.Дмитрук спирається в своїх працях на низку архівних документів, слід зазначити, що ці праці втрачають актуальність, оскільки автор використовує різноманітні джерела в руслі ідеологічної заданості.

Найбільш документально забезпеченою серед робіт радянських авторів є стаття історика М.Ковалю "УАПЦ – служниця фашистських окупантів".⁶ Автор вводить у науковий обіг значний обсяг нових документів, однак рамки офіційно-державної історичної концепції не дали історикові можливості глибоко і всебічно розкрити підняті в статті проблеми.

Західні історики предметом свого наукового інтересу обрали становище церкви в СРСР та радянську релігійно-церковну політику. Зокрема, ними була розроблена концепція " нової релігійної політики " радянської держави, яка повністю оформилась у період другої світової війни. Західні автори вивчали також і нацистську релігійну політику, її зародження, розвиток та особливості її проведення на окупованих нацистами територіях.⁷

Канадський історик Д.В.Поспеловський у своїй монографії "Русская православная церковь в XX веке" переконливо показав безрезультатність антирелігійної політики радянської влади напередодні війни. Досліджуючи історію церкви в період війни в Україні, автор стає на позицію Руської православної церкви. Не вникаючи в суть проблеми, він однозначно відносить УАПЦ до числа факторів, які негативно вплинули на релігійне життя. Поспеловський аналізує юридичне становище РПЦ, яке вона отримала після зустрічі Сталіна з трьома вищими архієреями конфесії. Він справедливо доводить, що за відповідні поступки з боку радянського режиму РПЦ надовго втратила свою самостійність. Однак історик трактує поворот у релігійній політиці радянського керівництва як історичну подію, а не як процес, що мав свою історичну логіку.⁸

Сучасна вітчизняна історіографія православної церкви в період другої світової війни бере свій початок з періоду перебудови. Саме тоді політика гласності і відкритості дала змогу багатьом дослідникам як в Росії, так і в Україні об'єктивно розглянути становище церкви в радянській дійсності.

⁶ Коваль М. УАПЦ – служниця фашистських окупантів // Людина і світ. – 1986. – №1. – С.56-62.

⁷ Ширер У. Взлет и падение третьего рейха. Пер. с нем. – В 2-х томах. – М.: Воениздат, 1991; Фест И. Гитлер. Биография. Пер. с нем. – В 3-х томах. – Пермь: Культурный центр "Алтейя", 1993.

⁸ Поспеловский Д.В. Русская православная церковь в XX веке. – М.: Республика, 1995. – 511с.

Аналізувалися репресії радянської держави по відношенню до церкви, піднімалися питання контролю держави над церковним життям і негативних відносин церкви і окупаційних режимів в Україні. Ці питання розглядалися в роботах М.І.Одінцова, О.Ю.Васильєвої, В.С.Сленського, П.П.Панченка, О.Е.Лисенка та ін.⁹

Два розділи з трьох монографій В.О.Пашенка "Православ'я в новітній історії України"¹⁰ присвячено періоду другої світової війни. Аналізуючи становище релігійного життя в радянській Україні напередодні Великої Вітчизняної війни, автор наголошує, що в релігійній політиці радянського керівництва відбулись зміни, які полягали в пом'якшеному трактуванні релігії комуністичними ідеологами. В.О.Пашенко справедливо зазначає, що нацистські окупанти сприяли розколові українського православ'я на дві конфесії – АПЦ та УАПЦ. Дослідник вивчає причини, які спонукали радянський режим до зміни своєї політики по відношенню до православної церкви. Хоча, слід зазначити, автор залишає поза увагою боротьбу Московської патріархії з залишками автокефалії.

Динаміку релігійно-церковної політики нацистів в окупованій Україні досліджував Ю.Волошин. Ним була захищена кандидатська дисертація на тему "Українська православна церква в роки нацистської окупації (1941-1944 рр.)", основний зміст якої ввійшов в однойменну монографію.¹¹ Зокрема, Ю.Волошину належить розробка періодизації історії українського православ'я в період окупації. Автор виділяє три етапи розвитку церковно-православного життя в цей період. Критерієм, який визначає той або інший етап, Ю.Волошин вважає зміст релігійної політики окупантів, яка змінювалась протягом всіх окупаційних років. На основі значної кількості архівних документів автор дає картину церковно-православного життя в період окупації в усіх регіонах України. Однак, дослідник зосередив свою увагу на УАПЦ, проблемах її становлення і діяльності і не аналізує життєдіяльність АПЦ, яка відіграла суттєву роль у суспільному житті окупованої України. Практично невисвітленим залишилось становище православних монастирів у вказаний період.

Український історик В.Ю.Король у своїх роботах досліджував історичні особливості УГКЦ. Зокрема, йому належить ґрунтовний аналіз ролі УГКЦ, яку вона відіграла в суспільному житті України.

⁹ Одінцов М.И. Государство и церковь. История взаимоотношений 1917 – 1938. – М.: Знание, 1991. Религиозные организации в СССР накануне и в первые годы Великой Отечественной войны (1938 – 1943) // Отечественные архивы. – 1995. – №2. – С.37-67.; Религиозные организации в СССР в годы Великой Отечественной войны (1943 – 1945) // Отечественные архивы. – 1995. – №2. – С.41-70.; Васильева О.Ю. Русская православная церковь в 1927 – 1943 годах // Вопросы истории. – 1994. – №4. – С.40-45.; Третий рейх и православная церковь // Наука и религия. – 1995. – №5. – С.22-25.; Сленский В.С. Державно-церковні взаємини на Україні (1917-1990). – К.-1991. – 72с.; Панченко П.П. Релігійні конфесії в Україні (40-і – початок 90-х) – К.: НАН України, 1993.

¹⁰ Пашенко В.О. Православ'я в новітній історії України. – Полтава, 1997.

¹¹ Волошин Ю. Українська православна церква в роки нацистської окупації (1941-1944 рр.). – Полтава, 1997.

Автор показав відмінність у ставленні до нацистських окупантів з боку керівки УГКЦ та православної церкви. Спираючись на архівний матеріал, історик відтворює механізм боротьби радянської держави з УГКЦ.¹²

Мета і завдання даного дослідження визначили і його джерельну базу. Для дослідження основ релігійної політики радянської влади велике значення мають матеріали Центрального Державного Архіву Громадських Об'єднань України (ЦДАГОУ), Центрального Державного Архіву Вищих Органів Влади та Управління України (ЦДАВОУ), а також матеріали обласних архівів: Державний архів Волинської області (ДАВО), Державний архів Рівненської області (ДАРО), Державний архів Тернопільської області (ДАТО), Державний архів Чернігівської області (ДАЧО). Фонди ЦК Компартії України (ЦДАГОУ, ф.1), Уповноваженого Ради в справах РПЦ при РНК УРСР (ЦДАВОУ, ф.4648), Уповноваженого Ради в справах РПЦ по Волинській області (ДАВО, ф.393), Уповноваженого Ради в справах РПЦ по Рівненській області (ДАРО, ф.204), Уповноваженого Ради в справах РПЦ по Тернопільській області (ДАТО, ф.3240), Уповноваженого Ради в справах РПЦ по Чернігівській області (ДАЧО, ф.5166) містять звіти уповноважених Ради в справах РПЦ, розпорядження та інструкції Ради, різноманітне листування. Ці матеріали дають можливість проілюструвати динаміку відносин між державою і церквою. Використовуючи ці документи, автор виявляє реальне співвідношення між радянськими державними структурами та керівними органами РПЦ. Документи названих фондів дають можливість виділити основні напрями релігійної політики держави та методи її здійснення. Спираючись на ці документи, можна проаналізувати встановлення нових стосунків між радянською державою та церквою. Крім того, ці документи сприяють виявленню становища церкви, характеристики її діяльності та впливу на маси віруючих.

Важливі архівні матеріали про становище православ'я в Україні в період нацистської окупації також містяться в фондах центральних та обласних архівів. Зокрема, це матеріали Штабу імперського керівника (рейхслейтера) Розенберга для окупованих східних областей (ЦДАВОУ, ф.3576). Тут знаходяться інструкції Міністерства Східних територій по проведенню релігійної політики на окупованих територіях, звіти резидентів СД про релігійне життя. За допомогою цих документів автор проливає світло на становлення та еволюцію політики окупантів по відношенню до православної церкви в Україні. Вказані матеріали дають можливість виділити низку факторів, що впливали на формування цієї політики. Інструкції Міністерства Східних територій та звіти СД сприяють виявленню різних підходів до вирішення релігійного питання на окупованих землях, що в тій або іншій мірі виражались в діяльності різних структур окупаційного апарату.

Реалізація нацистської та румунської релігійної політики в окупованій Україні відображена в документах обласних архівів. Зокрема, такі матеріали знаходяться в фонді Вінницької міської управи в Державному архіві Вінницької області (ДАВО, ф.1312), фонді Музею-архіву переходової епохи в

¹² Король В.Ю. Брестська (Берестейська) унія і сучасність // Трибуна. - 1996. - №5-6. - С.37-39.

Державному архіві Київської області (ДАКО, ф.2412), фонді Зінківської міської управи в Державному архіві Полтавської області (ДАПО, ф.2702), фонді Рівненської міської управи (ДАРО, ф.281), фонді Чернігівської міської управи (ДАЧО, ф.3001). Це – різноманітні розпорядження цивільної адміністрації, установа, які торкаються церковно-православного життя.

Матеріали фондів Краєвого проводу організації ОУН (ЦДАВОУ, ф.3833), Музею-архіву переходової епохи (ДАКО, ф.2412) містять інформацію про внутріцерковне життя. Архівні документи названих фондів дають можливість показати процес відродження релігійного життя в Києві та околицях. В фондах зберігаються послання, звернення та листування українських архієреїв. Ці документи зумовили можливість виявити причини розколу в українському православ'ї, а також допомогли висвітлити процеси становлення двох православних конфесій АПЦ та УАПЦ та боротьбу між ними.

Важливим джерелом для даного дисертаційного дослідження стали матеріали періодичних видань часів другої світової війни, що виходили в Україні. На сторінках часописів публікувалися статті про становище православної церкви, наслідки боротьби проти релігії. Серед цих часописів особливої уваги заслуговують тижневик "Безбожник" (Київ), газети "Нова Україна" (Харків), "Волинь" (Рівне), "Голос Полтавщини" (Полтава), "Молва" (Одеса) та інші. Джерельна база дозволяє розкрити тему дослідження.

У другому розділі "Православ'я в Україні в 1939-1941 рр." аналізується становище церкви в радянській Україні, досліджуються процеси, які відбувалися в релігійному житті Західної України після приєднання її до УРСР.

Наприкінці 1930-х років по відношенню до православної церкви радянським керівництвом проводилась політика, основи якої були закладені ще наприкінці 1920-х, початку 1930-х років. Продовжувались репресії проти архієреїв та духовенства, закривались храми, велась антирелігійна пропаганда.

Приєднання нових територій на заході внаслідок розгрому Польщі зумовило певні зміни в релігійній політиці радянських властей. На території радянської України дещо зменшився репресивний тиск. Священнослужителі заарештовувались і засуджувались за "антирадянську діяльність", однак вирокі були не такими суворими, як раніш. В пресі повідомлялось про "спекуляцію", якою нібито займалось духовенство. Автор, спираючись на архівні матеріали, доводить безпідставність подібних звинувачень.

Попередня політика гонінь призвела до того, що церква пішла в підпілля. В радянській Україні в цей період розповсюдженим явищем стала діяльність підпільного духовенства. Радянськими органами зафіксовано випадки створення підпільних монастирів.

Значну роль у суспільному житті радянської України в цей період відіграла Спілка Войовничих Безбожників (СВБ). На неї покладалося завдання ведення антирелігійної пропаганди. СВБ перетворилась на розгалужену мережу контролю за особистим життям громадян. На антирелігійну пропаганду виділялись значні кошти, залучалась інтелігенція,

молодь. Дисертант доводить на фактах, що безбожницька пропаганда, яку вели осередки СВБ була малоефективною. Особливо незначними були результати діяльності СВБ на селі.

Внаслідок організаційного занепаду православної церкви в СРСР та УРСР релігійне життя проявлялось на кількох рівнях. Однією з форм прояву релігійного життя була діяльність поодиноких православних церков, які ще не були закриті радянськими властями. Наступною формою прояву релігійного життя була діяльність незареєстрованих священників, які переходячи з місця на місце здійснювали релігійні треби та обряди. Особливим проявом церковно-православного життя були підпільні монастирі або спроби організації монашеського способу життя в умовах радянської дійсності. Мало місце також стихійне і ізольоване дотримання віруючими християнських обрядів та традицій.

Діяльність православних храмів радянське керівництво допускало з метою контролю за релігійним життям, а також для створення враження про дотримання свободи совісті в СРСР. Пастирські функції в таких храмах виконували священнослужителі, які співробітничали з НКВС.

Так звані "бродячі попи" діяли по всій Україні. Незареєстровані священнослужителі були виявлені активістами СВБ на Донбасі, Луганщині, Поділлі, Чернігівщині, Київщині та інших регіонах. Подекуди релігійні потреби віруючих задовольняли колишні монахи.

Незважаючи на тиск держави та репресії в окремих місцях республіки колишні ченці робили спроби організувати підпільні монастирі. Про один такий відомо в Києві. Його організатори були виявлені органами НКВС і засуджені до великих термінів ув'язнення.

Найрозповсюдженішою формою релігійного життя було дотримання віруючими християнських обрядів та традицій. Так, у дні православних свят колгоспники та робітники не виходили на роботу, хрестили своїх дітей, згідно з православним обрядом ховали рідних тощо.

Напередодні Великої Вітчизняної війни віруючі пробували чинити опір безбожницькій політиці властей. Дисертантом проаналізовано факти активного і пасивного опору православних віруючих.

В Західній Україні особливо виявилися суперечності у проведенні радянським керівництвом релігійно-церковної політики. Особливістю релігійного життя тут було те, що до приєднання цього регіону до УРСР, в Західній Україні діяла Польська Автокефальна Православна Церква, близько семисот парафій якої опинилося в СРСР. У відносинах радянської держави та церкви в Західній Україні автор виділяє два аспекти. Один з них виявлявся в тому, що власті проводили таку ж безбожницьку політику, як і в радянській Україні. Проводились репресії проти духовенства та монахів, закривалися храми та монастирі, розгорталась антирелігійна пропаганда. Поряд з цим властями було стимульоване перепідпорядкування Московській патріархії архієреїв Польської Автокефальної Православної Церкви. Московська патріархія для посилення своїх позицій на новоприєднаних територіях дійснила хіротонії нових єпископів для цього краю і створила екзархат в

Західній Україні і Білорусії. Єпископами стали Дамаскин (Малюта), Пантелеймон (Рудик), Веніамін (Новицький). Таким чином, діяльність патріархії в Західній Україні напередодні війни мала результатом організаційні підвалини майбутнього розколу в православ'ї України.

В третьому розділі "Православні конфесії в окупованій нацистами та румунами України (червень 1941 – лютий 1944)" проаналізовано відносини між окупаційними режимами та православними конфесіями, які виникли на той час – Автономною Православною Церквою, Українською Автокефальною Православною Церквою та православною церквою в Трансністрії.

Релігійна політика нацистів на загарбаних територіях Радянського Союзу зумовлювалась необхідністю позитивного впливу на населення з метою проведення окупаційних заходів – експлуатації матеріальних та людських ресурсів. Автор піддає аналізу політичні, ідеологічні та соціальні фактори, які впливали на відношення окупантів до православної церкви в Україні. Дисертантом виділені етапи розвитку релігійної політики нацистів в Україні.

"Релігійна свобода" перших місяців окупації сприяла відродженню церковно-православного життя. У результаті спільних зусиль віруючих, української цивільної адміністрації, духовенства, архієреїв вже до кінця 1941 року було відкрито близько 1900 православних храмів по всій Україні.¹³ Створювались органи церковного управління.

Внаслідок того, що в радянській Україні напередодні Великої Вітчизняної війни практично було відсутнє організоване життя православної церкви, після її окупації нацистами виникло кілька угруповань церковно-громадських діячів, які по-різному бачили перспективи будівництва церкви в Україні. Дисертант аналізує концепції відбудови православної церкви в окупованій нацистами Україні, з якими виступали ці угруповання.

На кінець 1941 року утвердились дві позиції відносно організаційного відновлення церкви серед церковно-православних діячів. На їх основі виникли дві конфесії – Автономна Православна Церква, яка зберегла канонічне єднання з Московською патріархією і Українська Автокефальна Православна Церква, яка канонічно була зв'язана з Варшавською Митрополією. Автор акцентує увагу на ролі нацистських окупантів у створенні двох конфесій і виникненні суперництва між ними. Діяльність окупантів, спрямована на розкол православ'я в Україні, стала особливістю другого етапу розвитку церковно-православного життя на окупованих теренах України.

Організаційне становлення АПЦ та УАПЦ відбувалося в умовах жорсткої полеміки між церквами. Метою боротьби з обох сторін було розповсюдження впливу своєї конфесії на всю Україну.

Тенденцію до об'єднання, яка мала місце і в УАПЦ, і в АПЦ, нацисти усунули. Окупаційна влада не визнала "Акт поєднання" від 8 жовтня 1942 р.¹⁴

У червні 1942 року нацистські окупанти вирішили зруйнувати структуру обох церков з метою посилити контроль над конфесіями. В основі цього

¹³ ЦДАВОВ, ф.4648, оп.1, спр.2,3.

¹⁴ Мартирологія українських церков. В 3-х томах. – Т.1. Українська православна церква. – Торонто, Балтимор 1987. – С.743.

рішення лежали "Інструкції" Розенберга від 13 травня 1942 р. Після реалізації ідей Розенберга восени 1942 р. на території окупованої України фактично виникло декілька православних конфесій, територія яких обмежувалась кордонами генеральних округ. Дисертантом проаналізована реакція архієреїв обох конфесій на втручання нацистів у внутрішнє життя церкви.

Дозволяючи відновити православну церкву, окупанти всіляко обмежували її діяльність. Вони заборонили організувати православні братства, не допускали духовенство в табори військовополонених. Церкві заборонено було вести благодійницьку діяльність.

Нацисти намагалися якомога ефективніше використати здатність церкви впливати на віруючих словом. Автор наводить приклади звернень, послань архієреїв АПЦ та УАПЦ, в яких віруючих закликають підтримувати ті чи інші заходи окупаційних властей.

Такого роду діяльність православних архієреїв та духовенства підірвала авторитет православних церков в усього українського населення, незалежно від того, кому воно симпатизувало – Червоній Армії чи УПА.

Частина духовенства УАПЦ взяла участь у бойових формуваннях УПА. Благочинним духовенства УПА був священник Олексій Гуменюк. Авторитет духовенства був досить високим, оскільки думка священнослужителів іноді впливала на прийняття рішень керівництва українських партизан. Трагічним наслідком міжцерковної боротьби став терор УПА проти священників-автономістів. Від рук бойовиків УПА загинули митрополит АПЦ Олексій Громадський і єпископ АПЦ Мануїл Тарнавський.

Духовенство УАПЦ зазнало терору з боку польських збройних формувань, а також з боку нацистських каральних загонів.

За період окупації нацистами України віруючим, духовенству і єпископату обох православних церков вдалося добитися значних успіхів у відродженні релігійного життя. Найскравішим свідченням цього була чисельність православних храмів, відкритих у цей період. Зокрема, в зоні німецької окупації було знову відкрито близько 4500 православних храмів та молитовних будинків.¹⁵

Спираючись на архівні матеріали та інші наукові джерела, автор здійснив підрахунки чисельності парафій УАПЦ та АПЦ. Автокефальна церква мала близько 2100 парафій, а Автономна церква – близько 2800.¹⁶

На окупованих румунами українських землях Румунська православна церква виступила засобом денационалізації та румунізації місцевого населення.

Головним рушієм відновлення релігійного життя в Трансїстрії були віруючі українці.

Автором розглянуто результати діяльності Румунської Православної Мисії на чолі з митрополитом Віссаріоном на ділянці церковного будівництва, організації діяльності монастирів, розвитку зв'язків з іншими православними конфесіями, зокрема, Автономною Православною Церквою в зоні німецької окупації.

¹⁵ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 23, спр. 1640, арк. 67.

¹⁶ Там само.

Дисертант підкреслює, що православна церква в Трансїстрії, так же, як і православні конфесії в нацистській зоні окупації України була використана, як засіб впливу на населення задля більш ефективного виконання завдань, які стояли перед румунським окупаційним режимом. Нормальній життєдіяльності православної церкви перешкоджала політика окупантів.

У четвертому розділі "Російська (Руська) православна церква в Україні після визволення від німецько-фашистських та румунських загарбників (вересень 1943 – вересень 1945)" розглянуто розвиток політики радянського керівництва по відношенню до релігії та церкви протягом війни, нове правове положення Руської православної церкви (РПЦ), яке вона отримала в радянській державі, а також проаналізовано основні напрями діяльності РПЦ у визволеній від нацистів та румунських окупантів Україні.

У розвитку відносин між радянською державою та РПЦ протягом війни можна виділити три етапи. Перший етап мав тривалість від вересня 1939 р. по червень 1941 р.

Після початку Великої Вітчизняної війни розпочинається другий етап розвитку релігійно-церковної політики радянської держави (червень 1941 р. – вересень 1943 р.). На цьому етапі переслідування церкви припинилося. Церква взяла участь у патріотичному піднесенні суспільства, а також у деяких пропагандистських акціях властей. Сталінське керівництво скасувало дискримінаційну податкову практику щодо церкви. Однак, незважаючи на те, що обсяг діяльності Московської патріархії, в якій був зацікавлений уряд, значно збільшився, все ще зберігалась певна недовіра до церкви.

Протягом третього етапу (вересень 1943 р. – вересень 1945 р.) відбулось остаточне оформлення вдосконаленої релігійно-церковної політики радянського уряду. Прискоренню цього сприяла, поряд з іншими факторами, наявність в окупованій нацистами Україні великої кількості діючих православних храмів. На цьому етапі церква, за сприяння держави, була організаційно і матеріально зміцнена. Однак її діяльність потрапила під жорстокий контроль спеціального органу – Ради в справах РПЦ при РНК СРСР, яку очолив офіцер держбезпеки Г.Г.Карпов. Нове становище православної церкви було визначено низкою секретних нормативних актів.

Московська патріархія відновила свої позиції на визволених теренах. Невдовзі після визволення областей України були визначені єпархії, куди патріархія оперативно направляла своїх архієреїв. Екзархом України став митрополит Іоан. Дисертант детально розглядає процес відновлення структур РПЦ в Україні, вказуючи на те, що цьому сприяла державна політика.

Поряд з формуванням управлінських структур РПЦ, в Україні проходив процес становлення інституту уповноважених Ради в справах РПЦ по областях. Значна частина уповноважених була співробітниками НКДБ. Серед чиновників радянської адміністрації уповноважений Ради в справах РПЦ займав місце, яке по своїй значимості дорівнювало місцю завідуючого відділом облвиконкому.

Значну роль у налагодженні нормального церковного життя в Україні в цей період відігравали монастирі. Радянське керівництво залишило, в основному, за монастирями те майно, яке вони отримали ще в період окупації.

Одним з найважливіших напрямів діяльності РПЦ в Україні в цей період була патріотична діяльність. Вона виражалась у зборі пожертв віруючих для потреб фронту. Духовенство приймало від віруючих пожертви у вигляді грошей, продуктів, теплих речей тощо. Окрім матеріальної допомоги державі, священники підтримували патріотичні настрої населення шляхом проповіді, молитов за перемогу Червоної Армії тощо.

Поряд з патріотичною діяльністю, Московська патріархія в Україні в цей період багато уваги приділяла проблемі ліквідації залишків автокефальної церкви. Патріархія діяла під керівництвом і контролем Ради в справах РПЦ та її уповноважених на місцях. Надавали допомогу РПЦ у цьому питанні і органи НКВС та НКДБ. Боротьба з автокефалією носила принциповий характер як з боку Московської патріархії, так і з боку радянських властей. Для РПЦ залишки УАПЦ несли загрозу розколу церкви, а для влади небезпека автокефалії полягала в тому, що вона прямо чи опосередковано була зв'язана з боротьбою українського народу за незалежність.

Московська патріархія виступила засобом ліквідації Української Греко-католицької Церкви. Наприкінці війни йшла активна підготовка до цієї акції. Сталіним був підписаний план з 10 пунктів, який підготували спеціалісти з Ради в справах РПЦ при РНК СРСР та Ради в справах культів при РНК СРСР, в якому містилися заходи, спрямовані на боротьбу з УГКЦ. Автор аналізує найважливіші з цих заходів.

Навесні 1945 року була створена "Ініціативна група" в лоні УГКЦ, яка стала готувати собор церкви з метою приєднання до РПЦ. Уповноважені Ради в справах культів по західних областях проводили бесіди зі священниками УГКЦ, під час яких переконували останніх приєднатись до "Ініціативної групи". Священників, які відмовлялись це зробити, заарештовували органи НКДБ. Окрім того, був заарештований весь єпископат УГКЦ. Автор підкреслює, що методи боротьби з УГКЦ багато в чому були схожими з методами боротьби з автокефальною церквою. Зміцнення РПЦ супроводжувалось залученням конфесії радянською державою до вирішення внутрішньо- і зовнішньополітичних завдань.

В результаті проведеного дослідження дисертант прийшов до низки **висновків**, головні з яких виносяться на захист.

- З початком другої світової війни, тоталітарні режими стали активно використовувати релігійний фактор. У Радянському Союзі та в нацистській Німеччині намічається формування нових підходів у стосунках з церквою. В Радянському Союзі та в нацистській Німеччині нові підходи визначалися прагматизмом. Особливістю розвитку радянської релігійно-церковної політики було поступове покращення ставлення держави до РПЦ. Нацисти виявляли недовіру до церкви, сприяли її розколу. Якщо радянська держава і нацистській режим у своїй ідеології дотримувалися антирелігійних, антихристиянських

позицій, то румунський режим Антонеску намагався прищепити елементи фашистської доктрини життєдіяльності Румунської православної церкви.

- Релігійне життя в 1939-1941 рр. виявлялося в різних формах. Це – діяльність поодиноких православних храмів, існування підпільних монастирів, інших церковних неформальних об'єднань, діяльність незареєстрованих священнослужителів, дотримання віруючими православних обрядів і традицій.

- Виникнення двох православних конфесій у нацистській зоні окупації – Автономної Православної Церкви та Української Автокефальної Православної Церкви було зумовлене нацистською релігійно-церковною політикою. Поряд з цим у церковному розколі відіграла відповідну роль наявність декількох угруповань церковно-православних діячів з власними концепціями церковного будівництва. Зміст церковного життя залежав також від соціально-культурної диференціації українського населення. На відміну від нацистської зони окупації, де не існувало єдиної церковної управлінської структури, церковно-православне життя в Трансністрії було повністю підпорядковане Румунській православної церкві.

- Наявність єдиної православної церковної організації в окупованій Україні не відповідала інтересам німецько-фашистських загарбників. Допускаючи активність окремих церковних угруповань і нейтралізуючи діяльність інших, нацисти добилися виникнення розколу в православ'ї України і створення двох православних конфесій – АПЦ і УАПЦ.

- Церковно-православне життя в окупованій нацистами Україні розвивалося в чотири етапи: перший охоплював період з червня 1941 р. по жовтень 1941 р., – період, коли окупанти не втручались в релігійне життя, дозволяючи і сприяючи його відновленню. Другий етап мав часові рамки: жовтень 1941 р. – червень 1942 р. Змістом цього етапу стала політика окупантів, спрямована на розкол православ'я на дві православні конфесії. Третій етап мав тривалість від червня 1942 р. по січень 1943 р. Це був етап реорганізації церковного життя, внаслідок якої обидві конфесії були роздроблені на церковні об'єднання в межах кожного генерал-комісаріату. Четвертий етап (січень 1943 р. – лютий 1944 р.) характерний тим, що нацисти, вживаючи адміністративних важелів, посилено використовували здатність церкви впливати словом на віруючих задля вирішення своїх завдань.

- Відновлення релігійного життя в Трансністрії почалось у вересні 1941 р. Значну роль у розбудові церкви тут відіграв митрополит Віссаріон Пуо. Румунські окупанти використовували церкву як знаряддя впливу на окуповане населення задля ефективного проведення заходів окупаційного режиму та румунізації.

- Встановлення нового юридичного і соціального статусу Російської (Руської) православної церкви зумовило залучення віруючих України до патріотичної діяльності. З допомогою властей Московській патріархії вдалося ліквідувати залишки автокефалії і розпочати підготовку до ліквідації УГКЦ. РПЦ потрапила в жорстку залежність від державних структур.

Публікації автора, що відбивають основні положення дисертації

Статті:

1. "Московський конкордат": історія і сьогодення // Розбудова держави. – 1998. – №3-4. – С.107-115.
2. Німецько-фашистський окупаційний режим і православні конфесії в Україні // Український історичний журнал. – 1998. – №3. – С.107-119.
3. Видавнича діяльність православних конфесій в Україні в період другої світової війни // Вісник Книжкової палати. – 1998. – №8. – С.28-30.
4. Осередки відродження українського православ'я в період нацистської окупації (1941-1944 рр.) // Вісник Київського Університету. – 1998. – Вип.39. – С.52-56.

Тези і матеріали наукових конференцій:

5. Німецько-фашистський окупаційний режим і православна церква в Україні // Історія релігій в Україні. Тези повідомлень VII Міжнародного круглого столу (Львів, 12-14 травня 1997 р.). – Львів, 1997. – С.54-55.
6. Православна церква на українських землях в 1937-1941 рр. // "Ідея національної церкви в Україні" (Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції). – Тернопіль, 1997. – С.23-26.
7. Причини і наслідки спілки Руської православної церкви з радянським режимом // Християнство і культура: історія, традиції, сучасність: збірник наукових праць. – Полтава, 1998. – С.43-47.

АНОТАЦІЯ

Гордієнко В.В. Православні конфесії в Україні періоду другої світової війни (вересень 1939 – вересень 1945 рр.). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – Історія України. – Київський університет імені Тараса Шевченка, Київ, 1999.

У дисертації аналізуються процеси в церковно-православному житті України в період другої світової війни. Спираючись на широку джерельну базу, автор висвітлює релігійно-церковну політику радянської держави, нацистського та румунського окупаційних режимів. В роботі визначено фактори і умови відродження православної церкви в Україні під час окупації. Показана роль церкви в суспільному житті України після визволення її від німецько-фашистських загарбників.

Ключові слова: релігійно-церковна політика, православна конфесія, Автономна Православна Церква, Українська Автокефальна Православна Церква, Російська (Руська) православна церква, Московська патріархія, друга світова війна.

АННОТАЦІЯ

Гордієнко В.В. Православные конфессии в Украине периода второй мировой войны (сентябрь 1939 – сентябрь 1945 гг.). – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 – История Украины. – Киевский университет имени Тараса Шевченко, Киев, 1999.

В диссертации рассматривается религиозно-церковная политика советского государства, нацистского и румынского оккупационных режимов в Украине в период второй мировой войны. Анализируется отношение советского руководства в конце 30-х – начале 40-х годов к православной церкви. Акцентируется внимание на том факте, что накануне войны с гитлеровской Германией в религиозно-церковной политике советского руководства произошли определенные изменения.

Советское государство, в связи с новыми заданиями в Западной Украине и Белоруссии, которые были присоединены к СССР после разгрома Польши, решило использовать церковь для внутривнутриполитических целей. Московская патриархия получила возможность переподчинить под свою юрисдикцию православные приходы западных областей. Таким образом, в 1939 г. наметился перелом в отношении советского государства к церкви.

Религиозно-церковная политика нацистов формировалась под влиянием разных факторов. В диссертации исследуются идеологические, политические и социальные факторы развития религиозной политики нацистов как в Германии, так и на оккупированных территориях СССР. Допустив, по тактическим соображениям, "религиозную свободу" нацисты способствовали возрождению православной церкви на оккупированной территории. Они же содействовали возникновению раскола в православии Украины, где образовались две конфессии: Автономная Православная Церковь и Украинская Автокефальная Православная Церковь. Оккупанты стимулировали борьбу между церквями. Во второй период оккупации нацисты раздробили обе конфессии на церковные объединения в границах генеральных комиссариатов с целью полного административного подчинения оккупационным властям.

Румынская религиозно-церковная политика в Транснистрии имела целью использовать православную церковь для более эффективной реализации мероприятий оккупационных властей. Православная церковь Транснистрии была включена в состав Румынской православной церкви.

В диссертации анализируется процесс возрождения религиозной жизни в условиях оккупации. За период оккупации было вновь открыто более 4500 православных храмов и молитвенных домов, действовало 47 монастырей. Определенный перевес по количеству приходов имела Автономная церковь.

Вследствие различных причин, важнейшей из которых было наличие тысяч открытых церквей на оккупированной территории, советское правительство приняло решение узаконить новое положение церкви в СССР. В диссертации исследуются причины, а также процесс совершенствования религиозно-церковной политики советского государства. РПЦ, при посредничестве Совета

по делам РИЦ при СНК СССР, попала под строгий контроль советского руководства и не была свободна в своих действиях.

В диссертации анализируется деятельность Московской патриархии, направленная на ликвидацию остатков автокефалии и подготовку к ликвидации Украинской Греко-католической Церкви.

Ключевые слова: религиозно-церковная политика, православная конфессия, Автономная Православная Церковь, Украинская Автокефальная Православная Церковь, Российская (Русская) православная церковь, Московская патриархия, вторая мировая война.

SUMMARY

Gordienko V.V. Orthodox confessions in Ukraine during the Second World War (september 1939 – september 1945). – Manuscript.

Thesis for candidate's degree by specialty 07.00.01. - History of Ukraine. – Kyiv University named after Taras Shevchenko, Kyiv, 1999.

Thesis deals with the analysis of process of the life of the orthodox Church during the Second World War. Basing on the wide range of sources, author investigated the state policy in the field of religion and Church of the Soviet State, natsist and Romanian occupations.

Stated the main factors and conditions of revival church in Ukraine during the occupation. Shown the role of the church in social life of Ukraine after liberation from germane fascists.

Key words: religious policy, orthodox confession, Autonomy Orthodox church, Ukrainian Autocephalous Orthodox Church, Russian Orthodox Church, Moscow Patriarchien, Second World War.